

УДК 347.961.312

СПАДКУВАННЯ ПРАВА НА ВКЛАД У БАНКУ INHERITANCE RIGHTS IN BANK DEPOSITS

Желіховська Ю.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
приватний нотаріус*

У статті досліджено поняття право на вклад та їх види, особливості спадкування права на вклад у банківській (фінансовій) установі. Проаналізовано процедуру оформлення спадщини права на вклад та порядок оформлення. Розглянуто погляди авторів, щодо спадкування права на вклад (депозит) за договором банківського вкладу (депозиту).

Ключові слова: право на вклад, нотаріус, спадщина, банківська установа, страхова виплата, заповідальне розпорядження, банківські рахунки, заповіт, нотаріальна дія.

В статье исследовано понятие право на вклад и их виды, особенности наследования права на вклад в банковском (финансовом) учреждении. Проанализирована процедура оформления наследства права на вклад и порядок оформления. Рассмотрены взгляды авторов относительно наследования права на вклад (депозит) по договору банковского вклада (депозита).

Ключевые слова: право на вклад, нотариус, наследство, банковское учреждение, страховая выплата, завещательное распоряжение, банковские счета, завещание, нотариальное действие.

The article deals with the notion of a right to contribution and their types, especially inheritance law on deposit in the bank (financial) institution. It is analysed procedure of inheritance rights deposit and order processing. It is considered the views of the authors regarding inheritance rights deposit (deposit) the contract of bank deposit (deposit).

Key words: right to deposit, notary, inheritance, banking, insurance payments, testamentary disposition, bank accounts, will, notarial act.

Постановка проблеми. Процес дослідження поняття права на вклад та процедури спадкування права на вклад (депозит). Спадкування права на вклад (депозит) залишається однією з проблематичних як у доктрині цивільного права, так і в практичному застосуванні.

Стан дослідження. На практиці існують проблеми щодо способу та порядку розпорядження правом на вклади (депозити), що потребують негайного вирішення.

Вклад основного матеріалу. Цивільний кодекс України містить спеціальні правила щодо спадкування права на вклад у банку. Відповідно до ст. 1228, вкладник має право розпорядитися своїм правом на вклад у банківській (фінансовій) установі на випадок своєї смерті, склавши заповіт або зробивши відповідне розпорядження банку [1]. Право на вклад входить до складу спадщини незалежно від способу розпорядження ним.

Згідно з чинним законодавством, спадкоємцям вкладів у кожному випадку необхідно здійснити цілий ряд специфічних юридичних дій для отримання належної спадщини. При цьому залежно від категорії успадкованого майна, а також наявності двох і більше спадкоємців варіюється і сама складність процедури успадкування грошових коштів розміщених на депозитних рахунках у банківських установах.

Спадкування права на вклад у банківській установі може мати місце:

1. Шляхом складання та посвідчення заповіту.
2. Шляхом складання спеціального розпорядження банку.
3. На підставі загальних норм спадкування за законом.

Встановлення в законі можливості спадкування права на вклад на підставі відповідного розпорядження банку спрямоване на створення умов для спрощення спадкування зазначеного об'єкта. При спадкуванні права на вклад за заповітом чи за законом застосовуються положення книги шостої Цивільного кодексу України.

При складанні вкладником – спадкодавцем розпорядження банку підлягає застосування спеціальна норма – ст. 1228 ЦКУ. Спосіб розпорядження правом на вклад цілком залежить від волі вкладника.

Спадкування права на вклад (депозит) залишається однією з проблематичних як у доктрині цивільного права, так і в практичному застосуванні. На практиці існують проблеми щодо способу та порядку розпорядження правом на вклади (депозити), що потребують негайного вирішення.

Аналіз наукових робіт цивілістичного спрямування таких авторів, як Б. С. Антімонов, В. К. Дроніков, Ю. О. Заїка, В. Г. Павленко, П. І. Седугін, дозволяє зробити висновок, що спадкування права на вклад

(депозит) за договором банківського вкладу (депозиту) є не до кінця вивченим цивільно-правовим інститутом.

Так, В. К. Дроніков вважав, що з моменту смерті вкладника внесок належить третій особі. Вона не є спадкоємцем, а лише набувачем вигоди і тому не відповідає по боргах спадкодавця [2].

В. І. Серебровський розглядав розпорядження щодо вкладів не як заповіт, а як розпорядження на користь третьої особи [3]. М. В. Гордон не розділяв такої позиції і вказував, що перехід вкладу після смерті вкладника є спадковим правонаступництвом, а заповідальне розпорядження необхідно розглядати як вид заповіту [4].

К. А. Граве, Б. С. Антімонов зазначали, що це особливий випадок договору на користь третьої особи, який укладається на випадок смерті. А тому право третьої особи на вклад не виникає до смерті вкладника; відтак заява третьої особи про бажання скористатися вкладом за життя вкладника позбавлена юридичного значення [5].

Протилежну точку зору висловлював М. В. Гордон, що розпорядження на вклад у банку слід розглядати, як спеціальний вид заповіту. С. Я. Фурса прирівнює заповіт та відповідне розпорядження вкладника банку. Як різновид заповіту розглядає розпорядження правом на вклад і З. В. Ромовська [6].

З огляду на вищезазначене метою даної статті є з'ясування особливостей спадкування права на вклад у банку як особливого об'єкта правонаступництва, а також визначення юридичної природи розпорядження на вклад зробленого на випадок смерті у банківській установі.

Спадкування грошових вкладів (депозитів) означає, що після смерті вкладника вклад (депозит), що перебуває у банку, переходить у спадщину особам, які є його правонаступниками. Після смерті вкладника вклади переходять до спадкоємців: за заповітом; на підставі спеціальних розпоряджень вкладників банків (заповідальне розпорядження); за законом.

Аналізуючи ч. 1 ст. 1228 ЦКУ, можна зробити висновки про існування двох видів вкладів:

1. Із спеціальними вказівками вкладників (можливість вкладника розпорядитися правом на вклад у банку на випадок своєї смерті, зробивши відповідне розпорядження вкладом банку. Щодо складання заповіту, то у ньому вкладник може зазначити також про розпорядження вкладом. Розглядають два випадки складання розпорядження: якщо заповіт складено після того, як було зроблено розпорядження банку, то він повністю або частково скасовує його, якщо у заповіті змінено особу, до якої має перейти право на вклад, або якщо заповіт стосується усього майна спадкодавця; якщо розпорядження складено пізніше заповіту, то воно повністю, коли заповіт зроблено

лише на вклад, або частково скасовує останній. У разі відсутності заповіту вклад спадкується за зробленим вкладником розпорядження з урахуванням права на обов'язкову частку. У випадку відсутності і заповіту, і розпорядження, вклад спадкується на загальних підставах спадкоємцями за законом.);

2. Вклади, в яких не зроблене розпорядження банківській (фінансовій) установі.

Зважаючи на те, що право на банківський вклад входить до складу спадщини, на нього поширюються загальні правила щодо порядку прийняття спадщини, відмови спадкоємця від спадщини тощо.

Порядок складення заповітів регулюється нормами ст. ст. 1233-1257 Цивільного Кодексу України. Згідно з ч. 3 ст. 1247 ЦК, заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у ст.ст. 1251-1252 ЦК України [1]. Перелік зазначених осіб не містить в собі посадових та службових осіб банків. Отже, останні не мають права посвідчувати заповіти щодо прав на вклади у банках чи інших фінансових установах.

Водночас це не виключає можливості вчинення вкладником розпорядження банку щодо права на вклад на випадок смерті (заповідальне розпорядження). Заповідальне розпорядження вкладників банку стосовно вкладів має бути оформлене належним чином, інакше воно визнається недійсним.

Системний аналіз норм цивільного та банківського законодавства дозволяє стверджувати, що стороною договору банківського вкладу (депозиту) може бути тільки банк. Однак законодавством надано можливості залучати внески (вклади) їхніх членів на депозитні рахунки кредитних спілок.

Отже, спадкодавець може розпорядитися своїм правом на вклад, який знаходиться на депозитному рахунку банку або кредитної спілки. У свою чергу, відносно договору банківського рахунку законодавець передбачає ширший склад, допускаючи можливість й іншим фінансовим установам, окрім банків, виступати стороною такого договору. Аналіз положень ст. 1228 ЦК дозволяє зробити висновок, що спадкодавець може розпорядитися правом на вклад двома способами: склавши заповіт або зробивши відповідне розпорядження банку. За умови їхньої відсутності правонаступництво права на вклад відбувається у порядку спадкування за законом.

Ч. 3 ст. 1228 ЦКУ встановлює пріоритет заповіту над розпорядженням вкладника, зробленим банківській установі [1]. Можливі декілька випадків визначення спадкоємця, до якого переходитиме право на вклад:

а) за умови, що заповіт складено після вчинення заповідального розпорядження банку (фінансовій установі), то заповіт повністю або частково скасовує заповідальне розпорядження, якщо у заповіті змінено особу, до якої має перейти право на вклад, або якщо заповіт стосується всього майна спадкодавця;

б) за тієї ситуації, коли заповідальне розпорядження банку вчинено після складення заповіту, в якому було визначено спадкоємця вкладу, то воно змінює таку особу;

в) у разі відсутності заповіту вклад спадкується за заповідальним розпорядженням;

г) за умови відсутності заповіту та заповідального розпорядження вклад спадкується на загальних підставах спадкоємцями за законом.

Вимоги до заповідального розпорядження правом на вклад встановлені підзаконними нормативними актами, і до них можна віднести:

а) заповідальне розпорядження може міститися як в окремому документі, так і в тексті самого договору;

б) якщо заповідальне розпорядження клієнта складається у формі окремого документа, то на ньому має бути зазначена дата його складання;

в) за умови, що заповідальне розпорядження втілюється в окремому документі, він засвідчується підписом уповноваженого працівника банку і зберігається в справі з юридичного оформлення рахунку.

У заповідальному розпорядженні спадкодавець може визначити одну або декілька осіб, яким переходить право на вклад, та розмір вкладу в частках. У випадку, коли частки не визначені, кожен зі спадкоємців має право на вклад у рівних частинах.

Слід підкреслити, що право на вклад входить до складу спадщини незалежно від способу розпорядження. Цим ст. 1228 ЦК 2003 р. істотно відрізняється від правила, що випливало зі змісту ст. 564 ЦК 1963 р., згідно з яким, за наявності спеціального розпорядження вкладника вклад (депозит) взагалі не входив до складу спадкового майна.

Виходячи з цього, слід зазначити, що дія заповідального розпорядження може бути повністю або частково скасована заповітом, що складений після того, як було зроблене заповідальне розпорядження, якщо в заповіті змінено особу, до якої має перейти право на грошові кошти вкладника, або якщо заповіт стосується всього майна спадкодавця.

Кошти, що знаходяться на рахунку у банку або іншої фінансової установи, хоча і стають об'єктом права вимоги спадкоємця після прийняття спадщини, але фактично можуть бути одержані ним не раніше оформлення правовстановлювального документу на вклад – свідоцтва про право на спадщину і пред'явлення його до банку (фінансової установи).

Сучасне законодавство передбачає окремі особливості спадкування вкладу в порівнянні з іншим майном. Однією з них є можливість видачі дозволу на частину вкладу до закінчення строку на прийняття спадщини. Відповідно до ч. 3 ст. 1298 ЦК до спливу строку на прийняття спадщини нотаріус може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця у банку (фінансовій установі), якщо це викликано обставинами, які мають істотне значення [1].

Свідоцтво про право на спадщину на грошовий вклад, стосовно якого вкладник зробив розпорядження банку (фінансовій установі), а також на грошовий вклад, відносно якого відсутнє заповідальне розпорядження, після смерті вкладника видається нотаріусом спадкоємцям на загальних підставах відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

Тобто враховуючи, що право на вклад входить до складу спадщини незалежно від способу розпорядження ним (заповіт або заповідальне розпорядження), для оформлення спадкових прав та їхньої реалізації спадкоємцям вкладника необхідно звернутися до нотаріуса за місцем відкриття спадщини для отримання свідоцтва про право на спадщину. При визначенні обов'язкової частки у спадщині відбувається врахування вкладу, адже за загальним правилом за цих випадків необхідно враховувати все спадкове майно, як заповідане так і те, що неохоплене заповітом, а також речі звичайної домашньої обстановки та ужитку.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про банки та банківську діяльність» вклад (депозит) – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору [7].

Слід відзначити, що не всі права на грошові кошти, що знаходяться в банку (фінансовій установі), можуть виступати предметом відповідного розпорядження вкладника. До них не відносяться грошові кошти, які перебувають у банку на підставі договорів про надання індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком (ст. 970 ЦКУ) та індивідуального банківського сейфа, що не охороняється банком (ст. 971 ЦКУ) [1]. Така суттєва відмінність пов'язується з тим, що на підставі вказаних договорів виникають правовідносини зі зберігання. За таких умов спадкодавець може розпорядитися грошима, які знаходяться в індивідуальному сейфі тільки шляхом посвідчення заповіту у встановленому порядку.

Під страховою виплатою у законодавстві розуміється грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку [8]. У свою чергу, страхове відшкодування – це страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку [8]. Страхова виплата є родовим поняттям, що включає в себе страхове відшкодування. Правова доля права на страхові виплати визначена страховальником (застрахованою особою) і у договорі особистого страхування встановлено вигодо набувача такої страхової виплати. За цих умов право на одержання страхової виплати набувається вигодо набувачем за договором особистого страхування і не стосується спадкування. Оскільки, по-перше, це право не належало спадкодавцеві за його життя, а по-друге, одержання вказаного права регулюється нормами

зобов'язального, а не спадкового права. Слід відмітити, що наведене правило поширюється як на добровільне, так і на обов'язкове страхування.

Якщо страховальник у договорі особистого страхування призначив особу, до якої має перейти право на одержання страхової виплати у разі його смерті, це право не входить до складу спадщини. У договорі особистого страхування страховальником (застрахованою особою) не встановлено вигодо набувача такої страхової виплати. Внаслідок цього право на її отримання включається до складу спадщини і його спадкування відбувається за заповітом або законом.

Відповідно до Сімейного кодексу України, особистою приватною власністю дружини, чоловіка є страхові суми, одержані нею, ним за обов'язковим особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю кожного з них.

Тобто визначений різний правовий режим для договорів страхування, залежно від його форми. Це може мати наслідком виникнення наступних випадків щодо включення права на одержання страхових виплат до складу спадщини:

1. Право на одержання страхових виплат за договором обов'язкового особистого страхування повністю включається до складу спадщини.
2. Право на одержання страхових виплат за договором добровільного особистого страхування, внески за яким були здійснені за рахунок особистої власності одного з подружжя, повністю включається до складу спадщини.
3. Право на одержання страхових виплат за договором добровільного особистого страхування, внески за яким були здійснені за рахунок спільних коштів подружжя, частково включаються до складу спадщини.

Викладене дозволяє зробити певні висновки, оснóвні з яких зводяться до наступного. Спадкування права на вклад у банку (фінансовій установі) має певні особливості: об'єктом правонаступництва виступатиме в досліджуваних правовідносинах не сам вклад, а право вимагати від банку його видачі; щодо спадкування такого права закон містить виключення, відповідно до якого нотаріус за певних обставин може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу до закінчення строку на прийняття спадщини.

Правова природа розпорядження правом на вклад залежить від форми його закріплення. У тому випадку, коли таке розпорядження міститься в окремій заяві, воно є одностороннім правочином. Якщо ж розпорядження вкладника міститься в договорі банківського вкладу, досліджуване розпорядження є умовою цього договору, що наближає договір банківського вкладу до договору на користь третьої особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Дроников В. К. Наследственное право Украинской ССР / В. К. Дроников. – К. : Вища школа, 1974. – 160 с.
3. Серебровский В. И. Очерки советского наследственного права : учеб. пос. / В. И. Серебровский. – М. : АН СССР, 1953. – 237 с.
4. Гордон, М. В. проф. Наследование по закону и по завещанию: учеб. пос. / М. В. Гордон. – М. : Юрид. лит., 1967. – 119 с.

5. Антимонов Б. С. Советское наследственное право / Б. С. Антимонов, К. А. Граве. – М. : Госюриздат, 1955. – 264 с.
6. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник / З. В. Ромовська. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
7. Про банки та банківську діяльність : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
8. Про страхування : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960085.html.